oälskades desperata hopp som gör att den baskiska separatiströrelsen fortsätter – trots att dagens Spanien är federalt och har gått många krav till mötes.

Någon skrev häromdagen att det farliga med *al-Qaida* är att de inte har något krav, något mål. De vill bara förstöra de öppna samhällena. En trångsynt åskådning med ett definierat mål är förstås i det läget att föredra. Deras medlemmar kan ju – åtminstone i nästa generation, som vi har sett – vara beredda att acceptera kompromisser. Må det gälla både basker, turkar och kurder och, förstås, grekcyprioter.

*

Hot och hotbilder

av *Michael Fredholm*
Säkerhetspolitisk analytiker, kopplad till Forum för Centralasienstudier, Stockholms universitet.
E-post: ippeki@hotmail.com

Denna artikel framfördes ursprungligen som en offentlig föreläsning den 7 april 2004 vid Institutionen för orientaliska språk, Stockholms universitet.

Publiceras i två delar.

I dessa dagar talar man ofta om hot och framförallt hotbilder. Det kan vara personliga hotbilder, till exempel riktade mot en viss minister. Eller det kan vara nationella hotbilder, riktade mot hela landet. Under det kalla kriget såg svenska myndigheter en tydlig hotbild i form av Sovjetunionen. Under tidigare århundraden upplevdes på samma sätt det kejserliga Ryssland ofta som ett hot. Nuförtiden ser svenska myndigheter hotbilder i andra förhållanden, exempelvis terrorism – även om svenska företrädare ogärna talar offentligt om sådana otrevligheter.

Hotbilder är nyttiga och ofta nödvändiga redskap för försvars- och säkerhetsrelaterade myndigheter. De är dock endast redskap, inte absoluta sanningar. Hotbilder kan därför komma att missbrukas, vara direkt missvisande och i förlängningen få helt oanade konsekvenser genom de politiska beslut som fattas på grundval av dem.

Ω

Även i Ryssland ser man givetvis hotbilder på olika håll i världen. Flera av dessa anses härröra från Centralasien.

Att ryssar ser hot av olika slag emanera från Centralasien är knappast något nytt. Under 1200-talet föll ryssarna under det så kallade tatariska oket, i och med att mongolerna under **Djingis Khan** och dennes efterföljare erövrade större delen av inre Asien. "Tatarernas invasion (1237-41) blev en vändpunkt i Rysslands historia," förklarar en sovjetisk lärobok. "Landet förhärjades och lades öde."[1]

Även om mongolerna knappast lade sig särskilt mycket i de ryska furstendömenas interna förhållanden – så länge tribut erlades i tid – kom deras välde att bli urtypen för hotet från asiaterna, så som det upplevdes av ryssarna. När ryssarna från och med 1500-talet själva kom att expandera österut, rättfärdigades detta ofta med att man skulle ta tillbaka land som de hemska tatarerna tidigare skulle ha stulit. Uppfattningen att asiaterna hade tagit ryskt land framfördes även av den sovjetiska läroboken, som fortsätter:

"Ryska länder i norr, nordost och nordväst lades under det tatariska riket Gyllene Horden. Här ingick områdena norr om Svarta Havet, nedre Volga, Ural, västra Sibirien och västra delen av nuvarande Kazachstan."[2]

Så sent som under slutet av 1800-talet kunde ryska erövringar i Centralasien lätt motiveras

[1] Lars Erik Blomqvist, *Rysslands historia* (Uppsala universitet, 1976/78 [Kompendium efter sovjetiska källor]), 3.
[2] Ibid., 4.

med att man på så vis kunde befria de kristna ryssar, som hölls som slavar av muslimska potentater där.

Den arkeologiskt intresserade kan faktiskt hitta en ännu äldre version av hotbilden från asiatiska krigarfolk. Det finns anledning att tro, att de tidiga slavernas förfäder från och med början av första årtusendet före Kristus ofta utsattes av överfall från de ryttarfolk som vi idag brukar kalla för skyterna. De senare såg nog slavernas förfäder som utmärkta källor till tribut i form av slavar och jordbruksprodukter. Det var nog inte mycket, som dessa proto-slaver kunde göra för att försvara sig mot skyterna, annat än att söka skydd i skogar och träskland för att därifrån försöka bekämpa fienden genom någon form av gerillakrig till dess att han behagade ge sig av – liksom många slaviska bönder har gjort ända in på 1900-talet, senast under partisankriget mot Hitler-Tyskland.

Ω

Men låt oss glömma de gamla skyterna och mongolerna och återgå till nyare tider, eller åtminstone de första årtiondena av 1900-talets sovjetvälde. Det tidiga Sovjetunionen hotades från många håll, såväl internt som externt. Stormakterna i Väst intervenerade på flera platser under det ryska inbördeskriget, och kom därefter att betraktas som bestående hot mot det unga Sovjetunionen. Men ett hot härrörde även från de muslimska delarna av Centralasien. De nominellt självständiga muslimska staterna Bukhara och Khiva var visserligen redan ryska protektorat, men det betydde inte att de frivilligt underkastade sig sovjetmakten. Dessutom utbröt redan 1918 ett omfattande muslimskt uppror i Ferghana-dalen. Upproret, som blev känt som *basmatji*-upproret efter ett uzbekiskt ord för "bandit", ledde till sporadiska strider i mer än tio år.

Dessutom låg det självständiga Afghanistan i Centralasien. Afghanistan hade länge varit löst allierat med Storbritannien, den traditionella stormaktsrivalen till Ryssland i inre Asien, och det visade sig snart för den unga sovjetmakten att även det nu självständiga Afghanistan kunde vara fientligt sinnat. Den afghanske emiren skickade trupper och rådgivare till de muslimska upprorsmännen i ryska Centralasien. Dessa kom inte att spela någon avgörande roll, men för ryssarna stod det klart att Afghanistan kunde vara ett hot – och att de "egna" muslimerna lätt kunde tänkas ta parti för den afghanska fienden i händelse av en konflikt.

Under samma tid ägde dessutom flera uppror rum i ryska Nordkaukasus, i de nuvarande republikerna Dagestan och Tjetjenien. Även här kom muslimer att ställa sig mot den ryska sovjetmakten. Uppror bröt ut nästan årligen, vanligen på våren, och var särskilt våldsamma 1924, 1926, 1928, 1929-30, 1936 och 1941-1943. I början var flertalet upprorsmän dagestanier, men från och med 1926 kom ingusjerna och i någon mån tjetjenerna att bli särskilt framträdande. Kulturellt fanns givetvis kopplingar mellan Nordkaukasus och Centralasien – båda regionerna hade muslimsk befolkning – och även om några direkta förbindelser mellan de olika upproren knappast förekom, var det inte förvånande att de från ryskt håll kunde ses som koordinerade. De nordkaukasiska bergsfolken hade ofta allierat sig med turkarna mot ryssarna i tidigare krig, och i Centralasien dök i början av 1920-talet upp en turkisk general på villovägar, Enver Pasha, som under en kort tid 1921-1922 försökte samordna motståndet mot de sovjetiska styrkorna. Pan-islamiska och pan-turkiska stämningar var därför vad som förenade de olika upproren, eller så framstod det åtminstone för de sovjetiska ledarna.

Ω

Även sedan Sovjetunionen hade tagit obestridlig kontroll över såväl Centralasien som Nordkaukasus, fanns bilden av hotet från Centralasien kvar. De sovjetiska ledarna glömde aldrig vad de såg som tre sammanflätade problem och hotbilder:

1. Pan-turkiska stämningar i sovjetiska Kaukasus och sovjetiska Centralasien, underblåsta från Turkiet
2. Pan-islamiska stämningar inom sovjetiska Centralasien, underblåsta från Afghanistan
3. Banditism kopplat till en generellt upprorisk attityd gentemot såväl det ryska som det sovjetiska väldet bland muslimerna i såväl sovjetiska Kaukasus som Centralasien

De här tre hotbilderna kom var och ett att få betydande konsekvenser för den politiska utvecklingen under 1900-talet. Men det var inte hoten som sådana som kom att förverkligas. Istället var det den ryska statsledningens försök att bemöta hoten, som kom att få förödande följder.

Nordkaukasus, Tjetjenien och det pan-turkiska hotet

Problemen visade sig redan under andra världskriget, och då i Nordkaukasus. Ett uppror hade som sagt ägt rum där under åren 1941-1943, samtidigt som sovjetiska och tyska trupper hade bekämpat varandra inte långt därifrån. Den sovjetiske ledaren **Josef Stalin** anklagade därför 1944 ett antal nordkaukasiska folk för att ha samarbetat med tyskarna. De anklagade folken, däribland tjetjenerna, förvisades i sin helhet till Centralasien och Sibirien. Andra bergsfolk tvångsflyttades ner till låglandet, och etniskt ryska bosättare skickades till regionen. Varför? Knappast för att nordkaukasierna vid denna tid kunde ge någon betydande hjälp till tyskarna, eller för att särskilt många nordkaukasier faktiskt hade slagits på tyskarnas sida (tyskarna hade 1943 satt upp en så kallad nordkaukasisk legion på som mest några hundra man). Troligare är att Stalin i stället önskade eliminera alla potentiella turkiska allierade från regionen i samband med att han ställde territoriella anspråk på Turkiet. Vad det hela lite förenklat handlade om var vem som skulle behärska Bosporen och Dardanellerna, som ju var enda sjövägen mellan Svarta havet och Medelhavet.

Dessutom krävde Sovjetunionen vissa landområden i östra Turkiet. Stalins strategi kunde ha lett till krig mellan Sovjetunionen och Turkiet. Med tanke på att de muslimska nordkaukasiska folken så gott som alltid hade ställt sig på turkarnas sida när Ryssland gick i krig mot Turkiet, måste det ha tett sig naturligt för Stalin att de skulle göra så även denna gång, ifall krig bröt ut. Då var det bättre att förvisa dem innan så skedde. Självklart hade även det nordkaukasiska upproret 1941 påverkat Stalins beslut.

Deportationen krossade den traditionella klanstrukturen hos tjetjenerna, och om Stalin fått som han önskat, skulle de förvisade nordkaukasierna ha tvingats stanna i förskingringen ända till dess att de hade förlorat all etnisk sammanhållning. Så blev dock inte fallet. Stalins politik omprövades efter hans död, och från 1956 började de förvisade folken återvända till Nordkaukasus.

Förvisningen hade dock knappast gjort dem mer välvilligt inställda till det ryska väldet, och Tjetjenien förklarade sig självständigt när Sovjetunionen började falla samman 1991. Ryssland kunde inte acceptera detta, och resultatet blev de två rysk-tjetjenska krigen, det första under åren 1994-1996 och det andra, som började 1999 och ännu inte har avslutats. Det pågående kriget har stärkt ryske presidenten **Vladimir Putin**s ställning till den milda grad, att många menar, att det ryska presidentstyret nu hotar demokratin i Ryssland. Hotbilden, så som den upplevdes av Stalin respektive de ryska ledarna under 1990-talet, har därmed fått förödande konsekvenser för Nordkaukasus, som har drabbats direkt av krigen, men sannolikt också för den fortsatta demokratiska utvecklingen i Ryssland.

Afghanistan och det pan-islamiska hotet

Men även den andra hotbilden, pan-islamiska stämningar inom sovjetiska Centralasien, underblåsta från Afghanistan, kom att få förödande följder.

Afghanistan klarade sig genom större delen av 1900-talet tack vare generöst utländskt ekonomiskt stöd, först från Storbritannien och – efter britternas uttåg ur Indien – från såväl USA som Sovjetunionen. Efter att USA 1954 börjat betrakta Pakistan som en nära allierad, såg såväl USA som Sovjetunionen Afghanistan som en viktig buffertstat.

Ω

Sovjetunionen kom dock att bli den viktigaste bidragsgivaren, sannolikt därför att man förutom att betrakta Afghanistan som en buffertstat även ville förhindra att landet återföll i religiös fanatism och därvid inspirerade till pan-islamiska stämningar i sovjetiska Centralasien, så som Afghanistan tidvis hade gjort under de muslimska *basmatji*-upproren från och med 1918. Genom att ge generöst stöd till Afghanistan kunde de sovjetiska ledarna från och med 1950-talet försäkra sig om att landet alltmer anammade sovjetiska utvecklingsmodeller. De fick rätt, och även marxismen vann insteg i Afghanistan.

Det sovjetiska inflytandet kulminerade i den sovjetiska interventionen i Afghanistan den 26 december 1979. Interventionen var paradoxalt nog i viss mån orsakad av USA, som valde att agera just för att man upplevde Sovjetunionen som en hotbild. Redan ett halvår tidigare, den 3 juli 1979, hade president **Jimmy Carter** undertecknat en hemligstämplad order om att skicka understöd till de islamister som stod emot den pro-sovjetiska afghanska regeringen. President Carter var väl medveten om att stödet sannolikt skulle resultera i en sovjetisk intervention, och Carter-administrationen såg det som ett sätt att lura Sovjetunionen in i ett blodigt krig i vilket USA inte skulle vara direkt inblandat. President Carters säkerhetsrådgivare, **Zbigniew Brzezinski**, skrev samma dag en PM till presidenten i vilket han förklarade, att stödet enligt hans uppfattning skulle leda till en sovjetisk militär intervention. Enligt Brzezinskis eget vittnesmål flera år senare var hans avsikt att dra in Sovjetunionen i dess eget Vietnamkrig.[3] Brzezinskis beräkning må ha varit cynisk, men den var baserad på solida fakta. Afghanistan var då ett sovjetiskt lydrike, och det föreföll vara på väg att kollapsa i total anarki. De sovjetiska ledarna insåg dessutom helt riktigt att deras lydregering i Afghanistan hotades av inte endast en inhemsk opposition utan även av utländska krafter, i synnerhet från Pakistan. De sovjetiska ledarna trodde, förmodligen helt riktigt, att Afghanistan höll på att förloras till Väst. När de dessutom fick oroväckande rapporter om att amerikanska, brittiska, tyska och flera andra utländska underrättelsetjänster höll på att etablera sig i Afghanistan, beordrade de en militär intervention för att förekomma fienden.[4]

Ω

Den sovjetiska interventionen i Afghanistan var alltså på många sätt ett utslag av den ryska oron att Afghanistan, efter att ha vunnits av västmakterna, skulle bli en källa till pan-islamiska uppror i sovjetiska Centralasien. Interventionen, som inte var populär bland Sovjetunionens militära ledare, blev därigenom en strategi avsedd att försvara befintliga sovjetiska territorier snarare än att vinna nya sådana. De politiska följderna blev dock som bekant förödande för såväl Sovjetunionen som Afghanistan – och sedan slutet av 1990-talet även USA och resten av västvärlden. Den sovjetiska interventionen blev den tändande gnista, som kom att etablera den islamiska extremismen och terrorismen som en viktig faktor i den globala politiken.

Den sovjetiska interventionen i Afghanistan urartade nämligen till ett blodigt inbördeskrig, i vilket afghanska regeringsstyrkor och

[3] John K. Cooley, *Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism* (London: Pluto Press, 1999), 19.
[4] Svetlana Savranskaya (red.), *The Soviet Experience in Afghanistan: Russian Documents and Memoirs,* 9 oktober 2001 (www.gwu.edu/~nsarchiv).

sovjetiska trupper försökte radera ut den islamiska extremiströrelse, som under 1960- och 1970-talen hade vuxit fram i Afghanistan. Resultatet blev istället det omvända; de sovjetiska styrkorna drogs tillbaka 1989, ett par år före Sovjetunionens upplösning, och den afghanska centralmakten kollapsade ytterligare några år senare, 1992. Den islamiska extremiströrelsen växte sig istället stadigt starkare.

Den blev även alltmer extrem i sin tolkning av islam, eftersom flera länder i Väst tillsammans med Saudiarabien, Pakistan och Kina gav ett massivt stöd till såväl inhemska extremister som de tusentals utländska muslimer, som under kriget begav sig till Afghanistan som krigsfrivilliga. Sovjetunionen hade intervenerat för att skydda sig mot angrepp från fanatiska muslimer. Följden blev istället, att Väst kom att utnyttja muslimerna som ett vapen mot den sovjetiska regimen.

Ω

Det var inte endast Sovjetunionen som fann att försöken att bekämpa vad man såg som en existerande hotbild lätt kunde resultera i uppkomsten av nya, helt oväntade hot. Inga amerikanska agenter tog direkt del i utbildningen eller värvningen av krigsfrivilliga muslimer till Afghanistan. Istället inskränkte de sig till att lämna över vapen, materiel och pengar till den pakistanska underrättelsetjänsten ISI, som sedan distribuerade merparten enligt eget gottfinnande. Amerikansk personal var vanligen beordrad att stanna utanför Afghanistan så länge kriget pågick. Efter Sovjetunionens fall 1991 blev det därför naturligt för de islamiska extremisterna att fortsätta kriget mot andra västerländska stater, inte minst USA. Och från 1994, då talibanrörelsen bildades, kom de att få ett starkt fäste i Afghanistan. Fortsättningen är känd för alla; **Usamah bin Ladin** och *al-Qaida* fick en säker bas i Afghanistan under beskydd av talibanerna, som själva fick ett mycket aktivt stöd från Pakistan och Saudiarabien. I ett försök att bemöta den gamla hotbilden, stormaktsrivaliteten med Sovjetunionen, hade USA istället lyckats skapa en helt ny hotbild: en pan-islamisk extremist- och terroriströrelse. För USA:s del blev som bekant terroranfallen mot New York och Washington den 11 september 2001 droppen som till sist fick bägaren att rinna över.
Då hade Ryssland redan i flera års tid varnat för att det gamla hotet i form av pan-islamism från Afghanistan hade återuppstått.

Den nya pan-islamiska hotbilden

I början av augusti 1999 hade nämligen två nästan samtidiga händelser inträffat, vilka kom att bli avgörande för hur ryssarna skulle tolka situationen. I Dagestan, en liten nordkaukasisk republik inom Ryska federationen, bröt ett islamiskt uppror ut samtidigt som republiken invaderades av islamiska extremister från Tjetjenien. Många av de extremister, som nu strömmade in i Dagestan, var etniska tjetjener – men långtifrån alla. Även dagestanier och andra nordkaukasiska muslimer deltog i invasionsföretaget, som leddes av två krigsherrar: en tjetjen och en arab.
Samtidigt utbröt oro även i Centralasien. Ett otillgängligt område i Kirgizistan (Batken) invaderades av multi-etniska islamiska extremister från Tadzjikistan. De tillhörde en organisation som blivit känd som Uzbekistans islamiska rörelse, *Islamic Movement of Uzbekistan*, förkortat IMU. Bland dess medlemmar fanns inte endast uzbekistanska uzbeker och tadzjikistanska tadzjiker utan även araber, etniska uzbeker och tadzjiker från Afghanistan, och till och med pakistanier. Det var inte så konstigt att de ryska ledarna tyckte sig se en internationell konspiration av terrorister bakom dessa två händelser i Kaukasus respektive Centralasien! Väst å andra sidan började inte betrakta utvecklingen på så vis förrän efter terrorangreppen den 11 september 2001, två år senare. Nu är som bekant såväl Väst som Ryssland och flertalet andra länder rörande eniga om att Usamah bin Ladins al-Qaida är en terroristinternational, som hotar hela världen och vars hand kan

spåras bakom så gott som alla terrordåd, var de än äger rum.

Det var inte bara de två traditionella hotbilderna från Nordkaukasus och Afghanistan, som på detta vis återigen materialiserades. Händelserna antydde, att även den tredje gamla ryska hotbilden hade dykt upp i modern tappning: Banditism kopplat till en generellt upprorisk attityd gentemot såväl det ryska som det sovjetiska väldet bland muslimerna.

I juli 2000, i en intervju med den franska tidningen *Paris Match,* klargjorde president Putin den ryska statsledningens uppfattning: Islamisk extremism hade skapat en internationell rörelse av extremister och terrorister, som hade givit upphov till "en båge av instabilitet som började i Filippinerna och slutade i Kosovo". Putin påpekade dessutom, att Ryssland stod i första ledet i kampen mot den islamiska extremismen, och att Europa skulle vara tacksam för detta.

Därmed följde Putin, kanske undermedvetet, den gamla sovjetiska läroboken, som jag redan citerat, och som han kanske själv läst i skolan. Där står nämligen under 1200-talets historia: "De ryska furstendömenas hjältemodiga motstånd ... försvagade emellertid de tatariska erövrarnas styrka och hejdade deras framträngande mot Västeuropa."[5]

Ω

Gamla hotbilder tas gärna i bruk gång på gång. Liksom under medeltiden ansåg sig ryssarna alltså vara den enda garanten för att den västerländska civilisationen inte skulle krossas under anloppet av fientliga horder från Öst.

Putin konstaterade även, att från Rysslands horisont var talibanregimen i Afghanistan det centrum från vilket det största säkerhetshotet emanerade. Ryssarna hade med andra insett att hotet från islamisk extremism skulle bli det viktigaste säkerhetshotet vid början av 2000-talet.

Artikeln avslutas i nästa nummer.

[5] Lars Erik Blomqvist, *Rysslands historia* (Uppsala universitet, 1976/78 [Kompendium efter sovjetiska källor]), 3.

Noterat

Antinormanismen återuppstår

I mars i år kom till Slaviska institutionen, Stockholms universitet, en inbjudan till ett seminarium på Arkeologiska institutionen med professor **Jelena Melnikova** från Moskva som föredragshållare. Professor **Ingemar Jansson** skriver i sin inbjudan:

"Den 27 september 2002 publicerades i den ryska tidningen *Rossijskaja gazeta* en artikel om det ryska rikets äldsta historia av **Andrej Sacharov**, professor och direktör för Ryska Vetenskapsakademins Institut för Rysslands historia i Moskva. I artikeln kritiseras forskare som tillmäter skandinaverna en framträdande roll i det fornryska rikets äldsta historia. Särskilt kritiseras en grupp ryska historiker, som sägs förvränga historien genom att nedvärdera inhemska fornryska källor och uppvärdera västliga och orientaliska, "djupt tendensiösa" källor. Sacharov betonar att gruppen haft mångårigt samarbete med forskare i väst och särskilt i Skandinavien. Sacharovs egen uppfattning är att **Rurik** och hans *Rus* kom från varjagerna "på andra sidan havet", såsom *Nestorskrönikan* säger, men att dessa varjager inte var skandinaver utan invånare i Kaliningrad-området, "detta gamla slaviska land". Han hänvisar i detta sammanhang till "nya arkeologiska forskningsresultat". Sedan dess har i tidningar och andra fora pågått en diskussion kring frågan, och under år 2003 utkom en bok med titeln *Antinormanizm,* där Sacharov och andra författare utvecklar sin "antinormanistiska" grundsyn."

Sällskapet
för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Bulletin Nr 3/04

September 2004

ICCEES 2010 till Sverige

av *Lena Jonson*
Ordförande
E-post: lenajonson@ui.se

Sverige har tagit första steget mot att få arrangera ICCEES världskongress år 2010. Vid sitt senaste möte i maj i Kyoto beslutade *ICCEES Executive Committee* att rekommendera Sverige. Det formella beslutet fattas av *ICCEES International Council* i juli 2005 i samband med ICCEES kongressen som då äger rum i Berlin. Sällskapet hade i tid till Kyoto-mötet lämnat in ett anbud som arbetats fram i samarbete med Stockholm Visitor's Board.

Det skapar stora möjligheter för Sverige − på många plan − om vi blir arrangörer. Vetenskapligt ger det möjligheter att visa upp den forskning som bedrivs i Sverige om Ryssland, Central-och Östeuropa samt Centralasien och inte minst att knyta kontakter för framtida samarbete.

Vi påbörjar redan nu vissa förberedelser. En viktig fråga är lobbyverksamhet för att säkra kongressens finansiering. Sällskapet avser att anlita en professionell kongressbyrå för att anordna kongressen. Vi ber ändå er med erfarenhet av att arrangera och inte minst skaffa fram pengar för stora internationella konferenser att kontakta styrelsen.

Vi befinner oss ännu i en tidig fas, men nu har vi satt stenen i rullning. ICCEES 2010 kommer sannolikt att äga rum i Stockholm. Det innebär stort ansvar och en hel del arbete men det kommer att kunna betyda mycket för östforskningens framtid i Sverige.

Hot och hotbilder, 2

av *Michael Fredholm*
Säkerhetspolitisk analytiker, kopplad till Forum för Centralasienstudier, Stockholms universitet.
E-post: ippeki@hotmail.com

Första delen av artikeln publicerades i Bulletin 2/2004.

Denna artikel framfördes ursprungligen som en offentlig föreläsning den 7 april 2004 vid Institutionen för orientaliska språk, Stockholms universitet.

Den ryska synen på Centralasien
Varför blev då ryssarna så oroade av händelser i Centralasien, en region som inte ens längre var ryskt territorium?

Frågan förtjänar faktiskt att ställas. Centralasien är inte en särskilt viktig region för Ryssland. Ryssland har problem av högre prioritet och mer brådskande engagemang på annat håll. För Ryssland är relationen till USA och Europa viktigast, och lär så förbli åtminstone inom en överskådlig framtid. Efter upplösningen av Sovjetunionen hade Ryssland därför inte någon större brådska att formulera en politik gentemot Centralasien. Men

närvaron av ryska militärbaser i Tadzjikistan och det pågående kriget mot separatister och islamiska extremister i Tjetjenien tvingar likväl Ryssland att engagera sig i regionen.

Dessutom hade den instabila situationen i Afghanistan och den växande islamiska extremismen där sedan talibanrörelsen bildades 1994 uppmuntrat flera centralasiatiska före detta sovjetrepubliker att söka förnyade relationer med Ryssland, eftersom de insåg att Ryssland var den enda stormakten som kunde garantera regional säkerhet. Den utvecklingen, i synnerhet sedan **Putin** kom till makten 1999, hade på nytt ökat det ryska inflytandet i regionen, uppenbarligen utan att Ryssland egentligen aktivt hade sökt sådant inflytande. Det sistnämnda förtjänar att framhållas. Det postsovjetiska Ryssland har betydligt större problem, och andra prioriteringar, än några allvarliga funderingar på om det skulle vara värt besväret att återta Centralasien, en region som mot slutet av sovjetperioden betraktades som en ekonomisk börda snarare än en tillgång.

Ω

Ryssland har dock ett antal nationella intressen i Centralasien. Dessa omfattar regional stabilitet (eftersom varje allvarlig destabilisering eller väpnad konflikt i Centralasien kan få stora konsekvenser även för Ryssland); förmågan att använda regionen för transithandel med Kina, Indien och Iran; den fortsatta existensen av ett gemensamt ekonomiskt rum med Centralasien (regionen har förblivit en viktig marknad för ryska varor och kan tillhandahålla jordbruksprodukter och råmaterial; så är till exempel naturgas från Turkmenistan och Kazakstan viktiga resurser, liksom bomull från Uzbekistan och Turkmenistan); och möjligheten att fortsätta utnyttja olika strategiska anläggningar i Centralasien (bland dem flera militära spanings- och kommunikationsanläggningar, ryska militärbaser och Baikonur, som behövs för det ryska rymdprogrammet). Man skulle även kunna beskriva ett internationellt erkännande av Rysslands ledande roll i regionen som ytterligare ett, om måhända mindre fysiskt gripbart, nationellt intresse.

Den ryska synen på Centralasien framkommer även av de dokument, som styr den ryska säkerhets- och utrikespolitiken. Om man läser dessa, och sedan jämför dem med hur Ryssland faktiskt har bedrivit sin säkerhets- och utrikespolitik sedan upplösningen av Sovjetunionen 1991, märker man att trots alla svängningar i den ryska politiken har vissa faktorer förblivit konstanta. Så har till exempel Ryssland alltid betraktat relationerna med Centralasien som av lägre prioritet än de ryska relationerna med USA, Europa och Kina. Så är läget även idag. För Ryssland är stora delar av Centralasien och Kaukasus inte mycket mer än en källa till regionala konflikter, internationell terrorism, religiös extremism och narkotikasmuggling.

Ω

Den officiella ryska synen på landets säkerhetspolitik beskrivs i konceptet för nationell säkerhet av den 10 januari 2000.[1] Den officiella ryska synen på landets utrikespolitik beskrivs i det utrikespolitiska konceptet av den 28 juni 2000.[2] Båda koncepten har status av lag.

Konceptet för nationell säkerhet nämner Centralasien vid namn endast en gång, som en av de regioner där ryska nationella intressen kan komma att hotas. Men referenser i konceptet till regionala konflikter, internationell terrorism, religiös extremism och narkotikasmuggling har säkerligen åtminstone delvis inspirerats av situationen i Centralasien, och i synnerhet Afghanistan.

Det utrikespolitiska konceptet, som stadfästes ungefär ett halvår efter konceptet för nationell säkerhet, speglar på många sätt detta koncept. Det utrikespolitiska konceptet betonar, att

[1] *Kontseptsija natsional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federatsii, Ukaz Prezidenta RF № 24, 10 januari 2000.*
[2] *Kontseptsija vnesjnej politiki Rossijskoj Federatsii, 28 juni 2000.*

Ryssland önskar upprätthålla goda kontakter med grannländerna och strävar efter att eliminera befintliga konflikthärdar. Det betonar även det ryska intresset av konfliktlösning bland de övriga före detta sovjetrepublikerna och militärpolitiskt samarbete, i synnerhet i kampen mot internationell terrorism och extremism. Afghanistan nämns även här som ett högst reellt säkerhetshot gentemot Ryssland, de ryska intressena, och de nu självständiga före detta sovjetrepublikerna i Centralasien och Kaukasus, på grund av risken att terrorism och extremism ska exporteras från Afghanistan.

Givetvis behandlar de två koncepten även möjligheten av rivalitet bland stormakterna och då främst rivalitet mellan Ryssland och USA. Det utrikespolitiska konceptet noterar, att relationerna med USA i skrivande stund var svåra (de två koncepten hade ju tillkommit som en respons till Natos unilaterala anfall mot Jugoslavien i syfte att understödja separatism i Kosovo, något som Ryssland hade motsatt sig). Likväl förklarade sig Ryssland redo att samarbeta med USA inom ett antal viktiga frågor, däribland hanteringen av regionala konflikter.

Ω

Den ryska samarbetsviljan förelåg med andra ord redan innan USA började sitt krig mot terrorismen. Vad ansåg då den ryska statsledningen om att USA, som ett led i detta krig, hösten 2001 började etablera militärbaser i Centralasien?

Det korta svaret på den frågan, är att Ryssland inte såg de amerikanska baserna som något problem. Putin hade ända sedan toppmötet med amerikanske presidenten **George Bush** i Slovenien den 16 juni 2001, och i ännu högre grad sedan terroranfallen i New York och Washington den 11 september samma år, betonat att de ryska relationerna med USA var viktigare än relationerna med Europa (på andra plats i betydelse) och Asien (på tredje plats).

Putin har förstås varit ivrig att även föra in kriget i Tjetjenien som en del av det generella kriget mot terrorism, och att få amerikanskt stöd eller åtminstone amerikansk acceptans av de brutala metoder som Ryssland använder sig av för att driva Tjetjenien till underkastelse. Trots kortvariga missnöjesyttringar av vissa enskilda ryska politiker och militärer protesterade Ryssland därför inte mot inrättandet av amerikanska militärbaser i Centralasien. Det ryska beslutet endast bekräftade kontinuiteten i den ryska politiken, som ju gick ut på att betrakta relationerna med USA och Europa som Rysslands första prioritet. Än viktigare var att de amerikanska baserna kom med det uttalade syftet att bekämpa islamisk extremism. USA och Ryssland stod därmed på samma sida gentemot vad Ryssland betraktade som hotet från Centralasien. Det var därför föga förvånande, att Putin välkomnade det amerikanska beslutet att bekämpa hotet. För Ryssland var några amerikanska militärbaser i Centralasien ett billigt pris att betala för att få med en viktig allianspartner i kampen.

Visserligen hade konceptet för nationell säkerhet identifierat utländska militärbaser nära Rysslands gränser som ett säkerhetshot, men det hade skrivits som en respons till utvidgningen österut av Nato, inte kampen mot islamisk extremism i Centralasien.

Ryssland och hotet från narkotikan

Så mycket om de gamla ryska hotbilderna. Dessa hotbilder har på senare år kompletterats med nya, eller åtminstone moderna varianter av de gamla. Så märktes förra året (2003) att den ryska statsledningen identifierat ytterligare ett hot från Centralasien. Under våren och sommaren 2003 genomfördes en stor omorganisation av de ryska underrättelse- och säkerhetstjänsterna samt de narkotika- och skattebrottskämpande organen. Bland de senare skapades den 1 juli ett nytt självständigt organ för narkotikabekämpning, benämnt Ryska federationens statliga kommitté för kontroll av handeln med narkotika och

hallucinogena ämnen, förkortat *Gosnarkokontrol.*[3]

Som chef för den nya myndigheten utnämndes **Viktor Tjerkesov**, en före detta KGB-man och pålitlig anhängare till Putin. Tjerkesov lär ha gått i samma klass som Putin i KGB-skolan. Innan utnämningen var han presidentrepresentant för Nordvästra federala kretsen och innan dess generalöverste i säkerhetstjänsten FSB. För närvarande är han general inom polisen.[4]

Ω

Gosnarkokontrol var egentligen inte en ny myndighet. Vad som faktiskt hände var att en existerande myndighet, skattepolisen, lades ned, samtidigt som Gosnarkokontrol övertog skattepolisens personal och övriga resurser. Skattepolisens tidigare arbetsuppgift, bekämpning av skattebrott, överfördes till inrikesministeriet, som har det generella polisiära ansvaret. Även narkotikarelaterad brottslighet hade tidigare bekämpats av inrikesministeriet, men ansvaret för detta flyttades nu till Gosnarkokontrol.

Skapandet av Gosnarkokontrol antydde, att Putin önskade prioritera narkotikabekämpningen på bekostnad av kampen mot skattebrott och ekonomisk brottslighet. Av det märktes dock intet i massmedia, som detta år istället ägnade betydligt mer uppmärksamhet åt arresteringen av **Michail Chodorkovskij**, en av Rysslands rikaste affärsmän. Många gjorde bedömningen, att Putin skulle göra ytterligare tillslag mot de så kallade oligarkerna, de rika affärsmän som på olika, ofta mindre lagliga vis hade lyckats lägga under sig de värdefullaste delarna av det gamla sovjetiska näringslivet. Men om så hade varit fallet skulle Putin knappast ha lagt ned skattepolisen. Nej, allt tyder på att Putin istället såg narkotikasmugglingen som en hotbild betydligt farligare än oligarkernas inflytande över Ryssland och den ryska ekonomin.

I början av mars 2004 höjdes dessutom Gosnarkokontrols organisatoriska ställning till rangen av federal tjänst. Myndigheten kallas nu Ryska federationens federala tjänst för kontroll av handeln med narkotika och hallucinogena ämnen, eller helt enkelt den federala narkotikakontrolltjänsten (FSN).[5] FSN fick alltså samma formella ställning som exempelvis säkerhetstjänsten FSB och utrikesunderrättelsetjänsten SVR.

FSN betecknar sig för närvarande som den till personalstyrkan största narkotikabekämpande myndigheten i världen. Man har fyrtiotusen medarbetare, varav tjugotusen arbetar på fältet.

Ω

Vad har nu detta med hotet från Centralasien att göra?

Jo, det framkom av ett tal, som Putin höll till personalen vid FSN den 30 mars i år (2004). Putin betonade, att narkotikahandeln var ett av de största säkerhetshoten riktade mot Ryssland, och poängterade att inkomster från narkotikahandeln understödde olika grupper inom organiserad brottslighet och internationell terrorism. Putin noterade även att länderna i Centralasien är betydelsefulla i kampen mot narkotikan.[6]

Narkotikan är utan tvekan ett stort problem för Ryssland. Enligt officiella uppgifter använder mellan 3,5 och 4 miljoner ryssar regelbundet narkotika. Ungefär en halv miljon

[3] Gosnarkokontrol var en förkortning av *Gosudarstvennyj komitet Rossijskoj Federatsii po kontrolju za oborotom narkotitjeskich i psichotropnych vesjtjestv.* Beslutet att skapa en sådan myndighet tillkännagavs av president Putin redan den 11 mars 2003. Jag vill tacka Carl Holmberg, som fäste min uppmärksamhet på den nya myndigheten.
[4] *NTV Mir,* 30 mars 2004.

[5] Se t. ex. *ITAR-TASS,* 30 mars 2004; www.government.ru. Den ryska benämningen är *Federal'naja sluzjba Rossijskoj Federatsii po kontrolju za oborotom narkotitjeskich sredstv i psichotropnych vesjtjestv,* förkortat *Federal'naja sluzjba po narkokontrolju, FSN (hemsida: www.narkotiki.ru; emailadress: pr@gnk.gov.ru).*
[6] *ITAR-TASS,* 30 mars 2004.

är registrerade av medicinska institutioner som narkotikaberoende. Mer än fyrtio procent av de narkotikaberoende nyttjar heroin.[7] Förra året (2003) beslagtogs 20 ton narkotika av myndigheterna, enligt uppgifter från dåvarande Gosnarkokontrol, och beslagen resulterade i inte mindre än tiotusen registrerade brottsfall.[8] Trots det räknar FSN:s chef Tjerkesov med att mindre än tio procent av den tillgängliga narkotikan upptäcks av polismyndigheterna.[9] I Ryssland förekommer legala men privat organiserade sprututbytesprogram, och medicinska institutioner försöker behandla narkotikamissbrukare.

Ω

Många menar dock, att det är ont om pengar till behandling av narkotikamissbrukare, men jämförelsevis gott om pengar till att bekämpa narkotikasmugglingen från Centralasien. Ryssland har därigenom tagit till sig den västliga, ursprungligen amerikanska strategin att föra krig mot narkotikan (”*War on Drugs*”) snarare än att betrakta missbruket som ett medicinskt problem. Ryska polismyndigheter samarbetar även aktivt med sina motsvarigheter i USA och Västeuropa för detta mål.[10] Tilläggas kan kanske, att större delen av narkotikasmugglingen är riktad mot Ryssland respektive Västeuropa, inte Amerika.

Det omfattande narkotikamissbruket är även kopplat till den explosionsartade utvecklingen av HIV. Antalet registrerade HIV/AIDS-fall i Ryska federationen överstiger redan tvåhundrafemtiotusen, och många räknar med en årlig ökning av fallen med cirka 100 procent.[11]

Narkotikan är dock i den ryska statsledningens ögon inte endast ett samhällsproblem. Narkotikasmugglingens koppling till Centralasien och organiserad brottslighet och internationell terrorism antyder varför Putin nu ser denna fråga som så pass viktig, trots att narkotikahandeln även enligt hans egen utsago (den 30 mars 2004) har varit ett viktigt − men oprioriterat − samhällsproblem ända sedan Sovjetunionens upplösning. “Det var endast efter tio eller tolv år som vi insåg hotets vidd. Därför togs beslutet att skapa er tjänst,“ förklarade Putin inför personalen vid FSN.[12]

Narkotikasmugglingen från Centralasien till Ryssland anses vara åtminstone delvis kontrollerad av islamiska extremistgrupper. Narkotikabekämpningen − kriget mot narkotikan − blir därför ett led i kriget mot terrorismen − det vill säga kampen mot islamisk extremism, terrorism och i förlängningen även separatism av det slag som förekommer i Tjetjenien. Man har till och med ibland använt uttrycket narko-aggression för att ytterligare inskärpa de säkerhetshotande aspekterna av fenomenet. Som redan nämnts framkommer det även mycket tydligt av konceptet för nationell säkerhet av den 10 januari 2000 att den ryska statsledningen ser narkotikasmugglingen från Centralasien som ett säkerhetshot.

Ω

Det är känt att såväl centralasiatiska som ryska kriminella organisationer deltar i hanteringen. Sannolikt kan man även hitta narkotikasmugglare bland det stora antalet illegala flyktingar i Ryssland. Man brukar uppskatta antalet flyktingar från huvudsakligen Afghanistan och andra asiatiska länder till sjuhundratusen. Många kriminella grupper har förstås såväl ryska som centralasiatiska medlemmar, men det är ingen tvekan att det stora mörkertalet flyktingar

[7] *ITAR-TASS,* 30 mars 2004.
[8] *Interfax,* 4 januari 2004.
[9] *NTV Mir,* 30 mars 2004.
[10] My Lilja, *“Kriminalitet i Ryssland“,* Ryssland idag: Mellan stormaktsambitioner och inrikeskriser, *konferens den 5-6 februari 2004 vid Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.*
[11] Christer Pursiainen, *“Mjuka säkerhetsproblem i nordvästra Ryssland“,* Ryssland idag: Mellan stormaktsambitioner och inrikeskriser, *konferens den 5-6 februari 2004 vid Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.*
[12] *ITAR-TASS,* 30 mars 2004.

försvårar myndigheternas brottsutredningar av narkotikahandeln.[13]

De nya hotbilderna: Självständiga Centralasiens interna problem

Hittills har alla hotbilder gentemot Ryssland, som jag har tagit upp, på något vis kretsat kring de traditionella ryska hotbilderna: Pan-turkism, pan-islamism och banditism i de avlägsnare delarna av det ryska väldet. Även stormaktsrivalitet i form av den amerikanska närvaron i Centralasien kan ses som en del av dessa traditionella, generella hotbilder. Men den nya situationen i Centralasien alltsedan Kazakstan, Uzbekistan, Kirgizistan, Tadzjikistan och Turkmenistan blev självständiga 1991 har skapat nya potentiella hot, som inte upplevdes som sådana under det ryska imperiets dagar eller sovjettiden.

Ω

Viktigast av dessa är nog frågan om regionens stabilitet. Även om de centralasiatiska före detta sovjetrepublikerna har haft nog så svåra interna problem − varav inbördeskriget i Tadzjikistan var det mest förödande − har relationerna staterna emellan i allmänhet kännetecknats av en vilja att samarbeta. Visst har problem förekommit. Så har till exempel Uzbekistan uppvisat en besvärande tendens att minera landets gränser, och till och med i några fall på eget initiativ flytta befintliga gränsmarkeringar in på grannländernas territorium. Man har även genomfört räder mot extremistgrupper och politiska motståndare som har vistats på grannländernas territorium − och då oftast utan att meddela grannlandets regering detta förrän efter fullbordat faktum. Flera länder i regionen har dessutom fattat plötsliga beslut rörande flodreglering, som har medfört att grannländerna plötsligt har fått mindre vatten än vad de behöver − eller till och med drabbats av översvämningar.

Trots alla dessa problem har de berörda länderna faktiskt lyckats hålla sams i flertalet frågor. En viktig anledning därtill är nog att de som ingår i statsledningarna i samtliga länder fortfarande känner varandra mycket väl. Så gott som alla i ledande ställning har ju en gemensam bakgrund inom de gamla sovjetiska administrativa strukturerna. Detta har givetvis hjälpt de olika parterna att förstå varandra och underlättat att komma överens när problem har dykt upp.

Ω

Så kommer dock inte att vara fallet i framtiden. Även om ryska språket fortfarande kan komma att tjäna som en sammanhållande länk, kommer nästa generation av ledare att vara mer präglad av de centralasiatiska ländernas olikheter än likheter. Varje land har sedan självständigheten 1991 satsat stora resurser på att skapa en individuell identitet i form av språk och kultur. Ofta har den uttalade eller outtalade ambitionen varit att stärka skillnaderna snarare än likheterna länderna emellan, såväl språkligt som kulturellt. Varje land har sökt bygga sin egen identitet, som så mycket som möjligt avviker från de, som grannländerna har skapat. Den process, som brukar kallas för nationsbygge, bygger ju just på att försöka skapa en unik etnisk identitet i syfte att ena ofta mycket heterogena befolkningsgrupper. De etniska identiteter, som man nu försöker bygga upp i de centralasiatiska republikerna, är mycket riktigt konstruerade. Det enda folk, som har bevarat vad som man skulle kunna beteckna som en etnisk identitet från tiden innan det ryska väldet, är turkmenerna − och inte ens den kan sägas ha varit dominerande i hela det område, som idag utgörs av Turkmenistan. Övriga etniska identiteter, så som de definieras idag, skapades under sovjettiden.

Vilka är då de viktigaste potentiella konflikthärdarna, och hur påverkar dessa Ryssland?

Den islamiska extremismen utgör den kanske viktigaste potentiella konflikthärden, men den har vi redan behandlat. Mellan staterna finns dessutom givetvis en viss rivalitet om

[13] Christer Pursiainen, *"Mjuka säkerhetsproblem"*.

geopolitiska fördelar och − allra viktigast − regionens olja och naturgasresurser. Här spelar stormakterna en viktig roll, både för att stormaktsintressena skapar sådana problem och för möjligheterna att faktiskt lösa problemen efter att de uppstått.

Ω

Rent mellanstatliga problem i Centralasien handlar oftast om rivalitet om vattenresurser eller misstro mellan olika etniska grupper. Sådana problem skapades genom det sätt på vilket gränserna mellan de olika republikerna drogs under sovjettiden. Gränsdragningarna fick ofta till följd att etniska grupper splittrades mellan olika republiker. Under sovjettiden spelade detta föga roll, eftersom republikerna ingick i samma union. För självständiga länder är förstås förhållandet mer komplicerat. Det blev heller aldrig aktuellt att justera de existerande gränserna när självständigheten kom, eftersom de centralasiatiska republikerna fick självständigheten serverad på en bricka i och med att Sovjetunionen upplöstes, utan att först ha uppvisat någon politisk vilja eller folklig mobilisering för att faktiskt vinna självständighet. De interna sovjetiska gränserna frystes därmed i oförändrat skick.

Man ska inte glömma att även brist på ekonomisk reform, och brist på demokrati, kan skapa potentiella oroshärdar. Sådant missnöje skulle på sikt kunna resultera i att befolkningen reser sig gentemot statsledningen i något centralasiatiskt land. En sådan utveckling skulle säkerligen destabilisera åtminstone det drabbade landet − men även kunna få förödande konsekvenser för grannländerna.

Och här kommer vi avslutningsvis till den högst reella hotbild, som verkligen berör Ryssland.

Till skillnad från andra stormakter är Ryssland ett grannland till Centralasien. Inte ens Kina är så beroende som Ryssland av stabilitet i regionen. Ryssland kan därför inte ignorera eventuella säkerhetsproblem och destabiliseringstendenser i Centralasien. Varje allvarlig destabilisering där kommer förr eller senare också att falla tillbaka på Ryssland och resultera i oreda även på ryskt territorium. Så skulle exempelvis en uppluckring av lag och ordning i Centralasien få konsekvenser även för Ryssland i form av ökad organiserad brottslighet och narkotikahandel. Till och med lokala mellanstatliga konflikter i Centralasien kan orsaka problem för Ryssland, eftersom de kan skapa flyktingströmmar och ekonomiskt eller politiskt kaos.

Ω

Problem i Centralasien kan dessutom hota de etniska ryssar, som fortfarande lever där, och för vilka statsmakten i Moskva känner ett visst ansvar. Jag tror inte, att Ryssland har någon egentlig ambition att på nytt infoga Centralasien i sitt eget territorium. Regionen sågs ju under sovjettiden som en börda snarare än en tillgång. Men samtidigt kan Ryssland inte ignorera utvecklingen i Centralasien. Eventuella hot mot de centralasiatiska statsmakterna måste därför ses som hot även gentemot Ryssland. Mot den bakgrunden är det inte svårt att förstå, varför de gamla hotbilderna om Centralasiens farlighet fortfarande lever kvar och frodas inom den ryska statsledningen. Hur mycket Ryssland än vänder sig mot Väst kan de ryska ledarna inte undgå det faktum att deras land till stor del tillhör Asien. Och på gott och ont kan man inte alltid välja sina grannar; det har såväl Ryssland som Rysslands grannländer många gånger fått erfara.

*